

Niklas Luhmann je dnes jedním z hlavních představitelů dominující sociologické teorie, teorie sociálních systémů, která chápe společnost jako zvláštní typ sociálního systému. Předpokládá se zde *implicite*, že se sociologická teorie musí oprostit od pojmosloví, metodických postupů, hodnocení i výběru témat, která patří minulosti. Jedním z hlavních nedostatků současné sociologické teorie podle Luhmanna je to, že neodráží dostatečně přesně stav moderní společnosti, že se pokouší marně, na základě klasických myšlenkových modelů vysvětlit řadu jevů ze schémat vytvořených pro výklad jiného typu společnosti. Záliba v klasické literatuře oboru, neustálé citování a návraty ke klasikům Weberovi, Simmelovi či Marxovi jsou tak Luhmannovi znakem bezradnosti současných sociologů postavit si otázku způsobem, který by otevíral cestu k objasnění jevů moderní společnosti.

Tato situace není typická pouze pro sociologii, ale je patrná i v jiných humanitních oborech. Málkteří sociologové jsou podle Luhmanna schopni pružně a rychle reagovat na změny, k nimž dochází nejen ve společnosti, ale také ve vědě. Nestačí sledovat nárůst nových vědních disciplín, natož jim porozumět a v obecné rovině je klasifikovat, zařadit do abstraktního schématu, modelu vědy či společnosti.

Podle Luhmanna mohou dnes jediné systémové teorie podat co nejobecnější, co nejabstraktnější popis společnosti. Za samozřejmé se zde předpokládá, že se systémové přístupy nevztahují pouze na výklad společnosti jako celku, ale na jednotlivé parciální funkční systémy společnosti, mezi něž patří také věda. Je přitom možné uplatnit poznatky z jiných vědních disciplín, které aplikují systémové analýzy a obohacují obecnou teorii systému. Tato teorie prodělala bouřlivý vývoj v posledních třiceti letech a její vrchol dnes tvoří pojetí systémů jako sebereferenčních, příp. autopoietických.

Systémové teorie také výrazně změnily a ovlivnily očekávání, která byla a jsou spojována s otázkou, co může sociologie nabídnout, jak může sociologické poznání ovlivnit rozhodování v konkrétních sociálních situacích apod. V očích kritiků systémové teorie schází těmto přístupům „intelektuální rozměr“, kterým je zde míněna určitá schopnost rozvádění myšlenek, nápadů, analogií, tedy volná hra idejí, přecházení hranic jednotlivých oborů, inspirace beletrií apod. Jsou jí cizí postupy běžně používané v tradici evropského myšlení filozoficko-humanistického s výraznou tendencí k porozumění sociální skutečnosti z různých hledisek a v různých rovinách. Nechuť k tomuto způsobu výkladu v sociologii je pro Luhmanna charakteristická. Systémová teorie spíše, než-li k porozumění inklinuje k popisu.

V tomto smyslu se systémové teorie liší od dnes také velmi rozšířených teorií sociálního jednání, které zajímá především intence jednání, či možnost nalezení předpokladů orientace smysluplného jednání. Teorie sociálních systémů dospívají ke koncepcím společnosti, jejichž logika není redukovatelná na srozumitelný, subjektivně míněný smysl. Tak vznikají teoretické konstrukce zavádějící postupně pojmy, které vycházejí z obecné systémové teorie, tedy z impulsů, které nejsou původně v kontextu sociologie.

Luhmann je přísným zastáncem pojetí sociologie jako vědy. V žádném případě nesdílí názor mnoha dnešních sociálních myslitelů, kteří spatřují východiska ze současné krize sociologie ve

stírání hranic například mezi sociologií a filozofií. O legitimitě systémových přístupů v sociologii můžeme podle Luhmanna sice pochybovat, ale ty nicméně mají pro ni v současné době zásadní význam.

Co tedy vytýká Luhmann současné sociologii především? Schází jí podle něj přesnější, diferencovanější popis společenských jevů a procesů, mechanismů sociálního chování či sociálních změn. Tradiční způsob výkladu je svazován zastaralým protiklazením pojmů společnost – vědomí, sociální – psychické, bytí – vědomí, subjekt – objekt apod. Tato protiklazení jsou spjata s naivní představou, že obecná sociologická teorie podává víceméně zdařilý model sociální reality, její struktury a zákonů vývoje. Každá teorie tohoto typu se domnívá, že našla síly, které se skrývají za rozmanitostí jevů a určují podstatné souvislosti formování společenské struktury i průběh společenských změn. Žádné zklamání neotřáslo dosud vírou sociologů, že takové poznání je možné. Neberou v úvahu zásadní změnu k níž ve vývoji vědeckého myšlení dochází a která ústí do nového paradigmatu vědy. Jedině přihlídnutí k této skutečnosti může vyvést sociologickou teorii z iluze, kterou s ní sdílí již málokterá z moderních vědních disciplín. Sociologie se podle Luhmanna dosud nepovznšla nad představu o vědě, která platila v devatenáctém století.

Nové paradigma vědy je vyznačeno chápáním systémů jako systémů autopoietických. Pojem autopoiesis sebeprodukce vyjadřuje jednoduše řečeno to, že se jednotlivé systémy vyvíjejí autonomně realizující možnosti, které jsou obsaženy v síti prvků, elementů, z nichž jsou složeny. Z aktivit elementů systémů vznikají nové a nové struktury, jejichž trvání je časově omezené. Jsou neustále v pohybu, neustále se proměňují. V moderních společnostech je tento proces značně dynamický v důsledku poměrně snadného ustavení nových struktur. Cesta rozvíjení sociologické teorie je podle Luhmanna v popisu autopoietického systému společnosti, sledujícího změny společnosti a zjišťujícího, které prvky a elementy systému jsou nabity možnostmi realizace nových struktur.

Tyto struktury jsou nositelem nového trendu vývoje, nových preferencí vztahů, nových funkcionálních závislostí apod. Výklad podle nového paradigmatu systémové teorie neakcentuje tedy ani vztahy kauzální závislosti a kauzálního ovlivnění, jak se to děje ve starších sociologických teoriích deterministických či kondicionalistických, ale ani vztahy funkcionálně prioritních struktur v pojetích strukturalistických. Dynamika vývoje moderní společnosti si vynucuje sama změnu sociologické teorie. Změny ve společnosti probíhají autopoieticky a stejně tak musí být i teorie společnosti opřena o koncepci autopoietickou.

Nové paradigma systémové teorie, které je výsledkem efektivnosti postupů vědeckých disciplín bouřlivě se rozvíjejících v posledních letech, především kybernetiky a biologie, radikálně ovlivnilo představu o zdrojích, formách a struktuře poznání a vědění.

Obecná závaznost nového paradigmatu vědy by měla být přinejmenším prověřena i v sociologické teorii. Přitom lze podle Luhmanna navázat na některé starší poznatky sociologie vědění, která zpochybnila naivní epistemologický model teorie odrazu. Sociologie vědění sice nahradila základní otázku po tom jak určité zájmy, hodnoty, ideje, zkreslují a ovlivňují poznání reality (za předpokladu, že existuje „neposkvřněné početí pravdy“, jak říká Luhmann), otázkou po určení historické podmíněnosti určitých paradigmat, konvencí, pojmových konstrukcí a systematizací vědění. Podle Luhmanna však dosud nebyl sociologicky vysvětlen sám tento epistemologický konstruktivismus, a tím ani překročen horizont tradičního kladení otázek.

Jaký je podle Luhmanna dnešní stav či charakter obecné vědecké teorie? Místo starší hierarchie věd a vědění dochází dnes k diferenciacím vědeckého systému v disciplíny a subdisciplíny. Disciplíny se samostatně rozvíjejí, jsou schopny rozšíření, nejsou vázány integritou a je-li potřeba, tak se ještě dále dělí, diferencují nebo nově budují.

Kritika vědy z pozic humanistické filozofie (Husserl – Krize evropských věd) je nesena myšlenkou „ztráty smyslu“, kontaktu vědy s přirozeným světem, se světem života (Lebenswelt). Podle této kritiky je tedy historický vývoj specializace věd, provázen ztrátou smyslu. Ten je zřejmý, říká Luhmann, jinak by se o něm tolik nepsalo. Sám však upírá pozornost k procesu rozdílení (Ausdifferenzierung) funkčních systémů, mezi něž patří také věda a všimá si jejich specifických vlastností.

Proti tradičním představám o vědě a vědeckém poznání jako jednotném, bezrozporném systému poznatků, zaměřuje systémová teorie pozornost k jiným vlastnostem. Snaží se chápat novým způsobem dřívější objasňování příčin omylů, které bylo důležitou součástí starších vědeckých nauk, chce je deantropologizovat a osvobodit od konotací jako dědičný hřích, ohraničené možnosti poznání či ideologické zakrývání a zahrnout je přímo do struktur samotného vědeckého systému, do jeho teorií a metod. Omyly jsou nyní chybami, často plodnými chybami. Vědecký systém se osamostatňuje od systému morálky a náboženství. Je zaměřen k získávání nových vědeckých poznatků. To, co je nové, musí být zbaveno podezření z toho, že je-li odchylné od dosud platného je také falešné. Tento pohyb myšlení je souběžný s kulturně historickou preferencí všeho nového, s rozvíjením smyslu pro novoty (curiositas).

Vše může být předmětem pozornosti. Vědecká analýza neslouží řešení problémů, ale jejich multiplikaci. Vychází z řešených problémů nebo z problémů s vyhlídkami na řešení a ptá se dál. Důležitou vlastností novodobé vědy je to, že se vědecký způsob práce zakládá na diferenciaci teorie a metody, přičemž teorie (totiž programy výzkumu jako výsledky programu výzkumu) Luhmannovými slovy „externalizují interní pracovní výsledky“, tedy vztahují je ke společně prožívanému skutečnému světu. Metody zavádějí určité kódy. Teorie představují otevřenost a metody oproti tomu uzavřenost systému (princip vyloučení třetí hodnoty). Toto rozlišení má pouze interní význam v systému vědy, tedy ve vztahu k operacím vlastním systému.

Vývoj vědy směřující k matematizaci, idealizaci apod. nedostatečně zachycuje reálný stav. V novém paradigmatu vědy je nalezena – podle Luhmanna nová forma vědění, která odkrývá genetické struktury života. Tento vývoj jde mimo otázky klasických teorií poznání, neboť v centru úsilí o metodicko-teoretický pokrok je problém pozorování, popisu a objasnění faktů „strukturované komplexity“. Počínaje konceptem „černé skříňky“ vede cesta až k seberefrenčně uzavřeným systémům. Věda sama se musí chápat jako systém, který není ničím jiným, než pozorujícím systémem závislým na vlastní struktuře.

Má-li sociologie postupovat podle nového paradigmatu systémové teorie, pak se v systémové teorii nemohou uplatňovat ani tradiční epistemologické postupy vycházející z individuální zkušenosti. Pojem zkušenosti je sám z tohoto hlediska problematický a v duchu Luhmannově by se dalo říct, že je to pojem příliš zatížený humanisticko-filozofickou tradicí. Všechny obsahy vědomí, rozumové, citové, volní, tedy vše, co se bytostně vztahuje k subjektu – nebo k subjektům – může být, aby bylo relevantní z hlediska moderní vědecké teorie, vykládáno jen v rámci psychického systému. Tím Luhmann nepopírá význam rozumu, citů ani zkušenosti, jen je přenechává jiným typům či způsobům interpretace, než jsou vědecké, případně vědeckoteoretické v duchu systémové teorie. Místo pojmu zkušenosti se v obecné systémové teorii zdůrazňují postupy „pozorování“ a „popisu pozorování“.

Z hlediska systémové teorie je základním znakem věda, že všechny její operace jsou pozorováním (Beobachten) a výpovědi jsou popisem (Beschreiben) tohoto pozorování. Veškeré vědění je výsledkem pozorování. Pojem pozorování označuje – na rozdíl od transcendentálně teoretického pojetí – empiricky pozorovatelné operace. Východisko tedy tkví v empirické fakticitě pozorování.

Podle Luhmanna inspirovaného operativní logikou George Spencer Browna má pozorová-

ní zvláštní strukturu. Rozlišuje (Unterscheiden) proto, aby to, co je pozorováním odlišené označilo (Bezeichnen). Pojem pozorování tak neimplikuje přístup k realitě ležící někde „mimo“. Realita je kladena v operacích rozlišování a označování samého. Rozlišení je základem pozorování. O realitě nemůžeme vypovídat jako o něčem, co je „samo o sobě“. Realita nemůže být uchopena logikou „předmětnou“, tedy v duchu „prastarého epistemologického realismu“. Veškerá věda spočívá na pojmech, které určují, co můžeme rozlišit, označit, pozorovat, popsat a momentálně objasnit.

Podobně jako zkušenost je nově tematizováno v obecné teorii systému poznání. Podstatnou roli zde sehrála biologická teorie poznání formulovaná H. Maturanou. Maturana definuje život jako autopoietickou organizaci a molekulární prostor. Poznání se zakládá na autopoietické operaci pozorování. Každé vysvětlení poznání předpokládá objasnění pozorování a každé objasnění pozorování předpokládá objasnění života. Poznání je tak biologickým fenoménem a jen tak může být pochopeno.

Pojem poznání je tak Maturanou rozšířen i na interakci s okolím a zároveň omezen na autopoiesis sebeprodukcí životních forem, která není ničím jiným, než „cirkulací organizací produkce elementů systému“. Luhmann zavádí popis autopoietických operací při výkladu vědomí (psychických systémů) i komunikace (sociálních systémů) v obecné sociologické teorii.

Jestliže tradiční epistemologické schéma v sociologii kladlo proti sobě psychické (vědomé) a sociální (reálné) a poznání společenských vztahů a procesů chápalo jako výsledek vzájemného podmiňování případně odrazu sociálního – reálného, v psychickém – vědomém, pak je to v Luhmannově pojetí irrelevantní. Obrácení pozorování k pozorování jako rozlišování a popisu i k autopoietickým systémům mění podstatně charakter obecné sociologické teorie.

Hlavní znaky nového epistemologického schématu se projevují také v pojetí – podle Luhmanna základních kategorií – analýzy místního režimu v pojmech, smyslu a komunikace. Smysl není myšlen ontologicky či transcendentálně, ale je pozorován empiricky jako „komunikovaný smysl“, jako jednota vzájemně souvisejících jednání v sociálních systémech.

Komunikace, která tvoří základní bázi společenských vztahů společenského systému, diferencované v jednotlivých sociálních systémech, se uskutečňuje různými „médii komunikace“ jako je například moc v systému politickém, peníze v systému ekonomickém nebo pravda v systému vědy. Samu otázku pravda/nepravda ve vědeckém systému sociologie chápe jako „instrument operací pozorování“. Pro Luhmanna je tedy věda autopoietickým systémem, ve kterém jsou komunikovány určité významy, problémy, otázky. Vědomí, psychické systémy jsou závislé na komunikovaném smyslu, na referencích, které jsou autonomní v rámci psychického systému samotného. Luhmannova koncepce, která je založena na syntéze nové varianty operativní logiky H. S. Browna v biologické teorii poznání H. Maturany, znamená radikální rozchod s epistemologickým realismem tradiční filozofie.

Je však otázkou, zda Luhmannova myšlenka sociologické teorie inspirované jinými obory, spíše sociologii nezatěžuje, místo toho, aby vnesla do teoretických přístupů trochu světla. Luhmann je světově uznávaným teoretikem sociologie; jehož práce jsou dnes překládány do řady světových jazyků (v poslední době do japonštiny a čínštiny) s nadějí, že přispějí k porozumění složitosti vztahů moderní společnosti. Opuštěním tradičních schémat filozofického a sociologického myšlení však dochází i k tomu, že se již tak problematické vymezování předmětu sociologie, ještě více rozkolísává.

Luhmann se však s tradiční sociologií nerozhází docela. Obrací pozornost k tématu, o kterém jsme se již zmínili, které bylo některými sociology pozapomenuto, což se podle něj negativně projevilo i ochuzením obecné teorie společnosti. Je to téma společenské diferenciaci-

ce, kterým se různých hledisek zabývali hlavně Durkheim, Simmel a Weber. Pojem diferenciacce byl již v samých počátcích sociologie spojován s evoluční teorií Spencerovou. Integrace a diferenciacce byla obecným určením vývojových procesů všeho živého.

S ohledem na společnost se předpokládalo, že diferencovanější, tedy společnost s rozmanitějšími formami života, je z vývojového hlediska vyšším typem. Autenticky se také předpokládalo, že vyšší typy společnosti jsou přirozeně vyspělejší z hlediska realizovaného sociálního pokroku. Tím měla teorie uvolnění, teorie sociální diferenciacce i teorie sociálního pokroku výrazně hodnotící charakter.

Později, když se začínají prosazovat strukturální analýzy společnosti, kdy je opouštěna idea postupného, plynulého uskutečňování pokroku v dějinách jako nevědecká, má pojem sociální diferenciacce čistě popisný charakter. Pozornost je zaměřena spíše ke stanovení typů diferenciacce v pojetích sociální statiky, k určení struktur společenských organismů, než ke stanovení přímé souvislosti mezi diferenciací forem společenského života a společenským vývojem. I zde převládlo statické hledisko nad dynamickým. Starší teorie evolucionistického i strukturalistického typu se však omezovaly pouze na obecný význam pojmu sociální diferenciacce.

Podle Luhmanna spočívá dnes teoreticky nosná perspektiva tohoto pojmu v jeho precizaci a konkretizaci při analýze moderní společnosti, kterou spatřuje v popisu diferenciacce systémové. Od aplikace tohoto pojmu při systémové analýze si Luhmann slibuje také obohacení obecné systémové teorie.

Luhmann chápe společnost jako „diferencovanou jednotu“, jako celek skládající se z funkcionálně závislých a zároveň autonomních sociálních systémů. Pojem společnosti tak není totožný s tradičními pojmy *societas*, *societas civilis*, *communitas perfecta* apod., ani se nedá pojmově ztotožnit s definicemi, které vycházejí z tradice sociálního darwinismu či marxistické teorie zdůrazňujícími její dynamický charakter. Ideu dialektického vývoje společnosti považuje Luhmann spíše za výraz ideologizace reálných příčin společenského vývoje. Tyto teorie sloužily podle něj spíše politickým zájmům a cílům sociálně politických hnutí než vědecké analýze.

Teorie byly těmto praktickým cílům fakticky podřízeny, i když částečně vycházely z dobově převládajícího modelu poznání a vědy.

Moderní funkcionálně diferencovaná společnost stanoví i praktické politické cíle v rámci pouze jednoho ze systému společnosti – systému politického – jehož postavení v současné společnosti není nijak dominantní.

Záruka jednoty vztahů v moderní společnosti nespočívá ani v dominanci mocenských vztahů politického systému ani v určujícím působení ekonomických vazeb ekonomického systému. Tyto představové modely výkladu základních, podstatných složek každého společenského celku jsou pouze derivacemi původní ontologicko-metafyzické tradice. Luhmann to vyjadřuje také jinak když říká, že jednotu systému nelze odvodit z částí systému, že tedy ani části systému společnosti – v našem případě buď politický nebo ekonomický – nemohou být základem, nemohou tvořit „podstatu“ jednoty celého systému společnosti.

Dějinné hledisko „toposu diferenciacce“ uplatňuje Luhmann při popisu postupného vydělování jednotlivých sociálních systémů společnosti, jejich autonomizace a následné sebereferece, vymezování a určování těmto systémům relevantních otázek a problémů, vymezování hranic těchto systémů vůči jejich okolí/osvětí. Například politický seberefereční systém vymezuje svoje hranice jinak vůči okolí/osvětí, kterým je ekonomický systém, jinak vůči okolí/osvětí vědeckého systému apod. Tato diferenciacční tendence není bezmezná, ale děje se v návaznosti na funkcionální závislosti systému celku společnosti.

V důsledku postupně narůstající složitosti vztahů ztrácí svůj dosavadní dominantní určující

hodnoty a normy význam. Tyto koncepce se opíraly o představu obecné závaznosti morálního systému, tedy o možnost přijetí základních všelidských zásad soužití, které vždy koneckonců směřují k přijetí nadčasových hodnot, v různých variantách náboženských či ideologických koncepcí. Starší hodnotová schémata byla přehlednější a byla vymezena mnohem jednoznačněji a konkrétněji než je tomu dnes. Interpretace společenských vztahů, které dnes kladou důraz na normativní, hodnotící hlediska předřazená čistě popisným (založeným na pozorování, rozlišování a popisu v novém epistemologickém schématu) se dnes stávají problematickými. Normativní teorie a hodnotové teorie tradičního typu předpokládají možnost odhalení, odkrytí či nalezení obecných podmínek „skutečné“ či „pravdivé“, „přirozené“, „rozumové“ integrace společnosti. Je to myšlenka, která je těsně spjata s tradicí sociální filozofie, a je obsažena již v koncepcích přirozenoprávní teorie, v teoriích společenské smlouvy a v teoriích přirozené morálky. Luhmann však důrazně možnost takového stanovení v podmínkách a s ohledem na teoretickou úroveň moderní společnosti a moderní teorie popírá. Upozorňuje na nesmyslnost představy normativní integrace moderní diferencované společnosti a zároveň i na iluzi, že by taková představa mohla být všeobecně akceptována.

V této souvislosti je třeba upozornit na Luhmannovy starší úvahy o normách, rozlišení norem kontrafaktických a kognitivních. Postupná racionalizace sociálního života mění povahu norem. Racionalizace, které Luhmann věnoval značnou pozornost při popisu pozitivizace práva ve své Sociologii práva, může být považována za jeden z projevů diferenciací. Již zde jsou naznačena témata, jimiž se Luhmann zabýval později v souvislosti s komunikací norem. Normy jsou ve společnosti komunikovány; podle nich se jednání orientuje; takové, které dosud plní svoji funkci zůstávají neměnné, ty které ji přestávají plnit se buď mění nebo zanikají. Ke komunikaci norem tedy patří jednak to, že jsou přijímány, ale také to, že jsou odmítány. Proto také je podle Luhmanna veškeré úsilí o rozlišení progresivních či konzervativních ideologií a jejich předpoklad, že jednota spočívá na normativním základu, mylné.

Jednota společenského celku tedy nespočívá v přijetí jednotného hodnotového či normativního systému, ale je podle Luhmanna zajišťována prostřednictvím „forem systémové diferenciací“. Není tedy založena na kontrafaktickém očekávání chování (tedy v případě, že nebude očekávaným způsobem jednáno, pak je jednota ohrožena), ale udržuje se i tehdy, když jsou očekávání zklamána. Podle Luhmanna je tato jednota formou řešení paradoxů a komplexity moderní společnosti, její unitas multiplex. Jednotlivé parciální systémy společnosti se diferencují s ohledem na svá okolí/osvětí (která jsou však interní v rámci společného celku). Jaký druh morálky, hodnotových vzorců, práva, normativní kultury se utvoří či je možný, to závisí na formě diferenciací. Starší teze o normativní integraci společnosti nesměřuje k odhalení struktury, která společenský typ skutečně určuje, ale přidržuje se pouze jedné závislé proměnné.

Luhmann v mnoha článcích z poslední doby upozorňuje na rostoucí zájem o moderní evoluční teorii. Nejedná se přitom o renesanci klasické evoluční teorie, ale o její novou variantu. Modernizovaná evoluční teorie je charakterizována univerzálním nárokem na popis změn, k nimž dochází v různých oblastech života i ve vědomí samotném. Novým znakem evolučních teorií je snaha po objasnění růstu a změn struktury.

Podle Luhmanna se moderní evoluční teorie dají aplikovat na výklad strukturálních změn společností přítomných i minulých. Tyto teorie však nelze chápat jako konstrukce modelových fází vývoje, tzn., že na moderní variantě evoluční teorie nelze založit dříve oblíbené periodizace dějin. Také nelze akcentovat koncepcí vývoje jako výsledek adaptace, přizpůsobení. Strukturální změny, k nimž dochází v sociálních systémech, mohou být podle Luhmanna objasněny především kombinací pojmů variace, selekce a stabilizace, které poukazují

k určitým mechanismům změn působících ve všech systémech. Kromě toho je evoluční proces spojen také s autopoiesis, tedy specifickým průběhem změn v uzavřeném systému, artikulační možností jemu vlastních a opírajícím se o operace, které probíhají uvnitř tohoto systému.

Moderní evoluční teorie je tedy zaměřena k popisu změn struktur, k nimž v systémech dochází. V Luhmannově pojetí spočívá změna na možnosti řešit neúspěchy a odchylky, které jsou imanentní chování každého systému. Luhmannova teorie zahrnuje také analýzu náhody jako důležitého podnětu změn a vzniku nových souvislostí dějů, které se mohou stát základem nové struktury systému. Náhodné, zvláštní vývojové souvislosti vyvolávají v systémech změny, které mohou vést k posílení odchylného vývoje. Ve starších koncepcích evoluční teorie převládá názor, že evoluce je zákonitým procesem determinujícím strukturální změny. V Luhmannově pojetí je to však spíše obráceně. Evoluce není „strukturální determinace“ ani náhodná kumulace náhod. Evoluce „seleguje“, vybírá si, takové systémy, které jsou strukturovány tím způsobem, že se mohou měnit v souvislosti s náhodnými událostmi. Luhmann zdůrazňuje myšlenku, že bez náhody není evoluce. Na druhé straně však ale musí být struktura systému schopna morfogeneticky těchto náhod využít.

Tyto obecné postřehy a předpoklady mění pochopitelně podstatným způsobem navykklé způsoby analýzy vývoje společnosti a vynucují si také zavedení nových pojmů a jejich konkretizaci při výkladu historicko-spoločenských událostí. Luhmann věnuje těmto otázkám pozornost při popisu vývoje společnosti od tzv. segmentární přes stratifikovanou k moderní funkcionální. Vychází přitom z předpokladu, že moderní společnost ve své komplexitě, složitosti, vzájemné propojenosti jevů je v tradičních schématech výkladu směřujících k určení podstatných faktorů analyzována nedostačujícím způsobem. Nemůže být charakterizována pouze jedinečnými znaky jako je například kapitalistický výrobní způsob nebo forma jeho racionality. Luhmann klade důraz na odlišení formy diferenciaci moderní společnosti od všech starších společností, tedy jakéhosi rámce v němž tyto jednotlivé znaky teprve jako jedinečné nástroje analýzy jevů získávají své oprávnění. Diferenciace je vždy – na rozdíl od starších evolučních teorií – chápána jako diferenciaci systémová, což znamená, že hledisko obecné vědy předchází v tomto smyslu hledisku rozboru jedinečných znaků.

Systémy jsou diferencovány s ohledem na specifické funkce, které ve společnosti plní. Jednotlivé systémy nemohou být hierarchizovány, stratifikovány ani od vrcholu dolů ani od centra k periférii apod., jako tomu bylo v dřívějších společnostech i v jejich teoretické reflexi s dominujícím náboženským systémem či ekonomickým nebo politickým apod.

Proměna, k níž dochází v moderní společnosti, je z hlediska Luhmannovy koncepce systémové diferenciaci funkcionální a v nové variantě evoluční teorie je charakterizována také absencí záruky „jednotného pojetí“ společnosti, kterou dříve zaručovala právě dominance jednoho systému společnosti nad ostatními. V moderní společnosti jsou jednotlivé systémy např. ekonomický, politický, vědecký, autonomní, uzavřené, seberefrenční a jejich vzájemná jednota spočívá v kombinaci „funkcionální uzavřenosti“ a „senzibilní otevřenosti“ v jejich vzájemných vztazích. Jednota je tedy v rovnováze vztahů jednotlivých funkčních systémů. Takové pružné uspořádání reprodukuje stále narůstající komplexitu a labilitu moderní společnosti.

Nové pojetí evoluce, evolučního vývoje, otřásá také staršími jistotami o sociálním a civilizačním pokroku, o narůstající humanitě apod. Vidina šťastné budoucnosti je v moderní variantě opouštěna. Evoluční teorie zaměřuje svůj pohled k popisu reálných změn. Podle Luhmanna je evoluce z hlediska orientace do budoucnosti slepá. Pokusy konstruovat racionální kontinuitu vývoje v teoriích vývoje považuje Luhmann za zastaralé.

Jiný typ vědecké teorie, která se vytvořila v důsledku evolučního vývoje strukturálních změn v seberefrenčních systémech společnosti, vyžaduje také jiná výkladová schémata.

Diferencovaná jednota zachycená v teorii funkčních systémů pojímá jednotu společnosti jako neproniknutelnou komplexitu jejich vztahů k okolí/osvětí (v mnohosti vztahů mezi systémy navzájem). Nikoli jednota, ale redukce komplexity je podle Luhmanna základním problémem moderní evoluční teorie relativizující dosavadní „teorie pravdy“ a zároveň je integrující, neboť v Luhmannově pojetí tyto „teorie pravdy“ reprezentují v kontextu evolučního vývoje mechanismus evoluce. Reflexivní teorie systému vždy zaměřené na „teorie pravdy“, určení podstatných faktorů apod., absolutizují podle Luhmanna jednotlivé aspekty evoluce. Teprve evoluční teorie vědění – o jejíž formulaci se částečně Luhmann pokouší ve svém díle o vědě – má objasnit jak dochází k reflexím systému (společnosti) v systému (vědy) samotném.

Specifický příspěvek moderní evoluční teorie odporuje klasickému axiomatu jednoty poznání a předpovědi, poznání zákonitého dění a předpovědi jeho dalšího vývoje případně smysluplného zásahu do tohoto procesu dění zakládajícího se na „pravdivém“ poznání. Luhmann paradoxně zdůrazňuje, že správná evoluční teorie je právě objasněním, vysvětlením nepředvídatelného. Moderní evoluční teorie tedy také popisují radikální proměnu názorové orientace a neudržitelnosti tradičních výkladových schémat a modelů. Nejsou to pouze nové teorie na místě starších reflexivních teorií společenského systému. Vztahují se také k sebereflexi vědeckého systému, která je výsledkem univerzální evoluční systémové diferenciaci.

Luhmannova sociologie není zdaleka uzavřena. Jeho originální pojetí vycházející z paradigmatu obecné teorie systému mu dává možnost přijímat mnoho podnětů z různých věd a „sociologicky“ – ve specificky luhmannovském smyslu – je interpretovat a také jimi obohatit svoji teorii. V tomto smyslu má jeho sociologická teorie mnoho shodných rysů s Parsonsovou a mnozí jej skutečně považují za Parsonsova pohrobka. Kritické připomínky, které k jeho teorii jsou, jej příliš nezajímají, a to nikoli z důvodů ignoranství, ale z hlubokého přesvědčení, že cesta kterou jde, je správná. Není to cesta výkladu v tradičním smyslu tedy slibující nalezení východisek z všeobecně konstatovaného krizového stavu společnosti. Je to spíše pokus o precizaci popisu sociálních jevů moderní společnosti, ve které Luhmann spatřuje záchranu před přílišným optimismem na jedné a pesimismem na druhé straně. „Velký duch je suchý“ říká Luhmann a projevuje se spíše střízlivým popisem a zdrženlivostí při hodnocení jevů. Tento Herakleitův výrok je životním heslem Luhmannovým. Je to také lapidární vyjádření jeho životního postoje, být spíše pozorovatelem, popisujícím, komentujícím, konstatujícím, třídícím, srovnávajícím, uvádějícím rozmanité do překvapivých souvislostí, než být reformátorem, prorokem či rebelem. A podle Luhmanna by to měl být i základní postoj sociologa-teoretika.